

BRATOVŠTINA KRŠĆANSKOG NAUKA U HRVATA U 18. STOLJEĆU

- Prilog povijesti laičkog apostolata

MIJO KORADE

Hrvatski povijesni institut, Beč, Austrija

Izvorni znanstveni članak
Primljeno 22. 6. 1995.
UDK 255(497.5)(091) "17"

Sažetak

Bratovština kršćanskog nauka, osnovana u 16. stoljeću u Rimu, osnivana je i u hrvatskim krajevima od konca istoga stoljeća. Autor ukratko navodi već poznate činjenice o raširenosti udruženja u nas kroz 17. i 18. stoljeće. Donosi zatim dosad nepoznate podatke o razvoju bratovština u Hrvata od sredine 18. st. do njihova ukinuća 1783. godine. Pučki misionari ih obnavljaju i podupiru u Zagrebačkoj biskupiji u svojim pohodima i izdavanjem katekizama. Novoosnovane bratovštine nastaju pod utjecajem i u duhu katehetske i misionarske djelatnosti austrijskog isusovca Ignaza Parhamera. Tako na poziv mjesnih biskupa hrvatski misionari osnivaju bratovštine Parhamerovog tipa među gradišćanskim i bačkim Hrvatima i objavljuju za njih katekizme s pjesmama i pravilima bratovštine. Sličnu djelatnost obavljaju misionari u požeškom kraju u Slavoniji, gdje osnivaju osnovne škole i bratovštine. Na kraju autor opisuje ustrojstvo udruge prema pravilima objavljenim u hrvatskim katekizmima iz toga vremena, te ističe njihovu važnost kao katoličkih laičkih udruženja.

UVOD

U vrijeme katoličke obnove u 16. stoljeću nastalo je više društava i redovničkih zajednica kojima je cilj bila vjerska pouka, kao što su kongregacija barnabita, oratorijanci sv. Filipa Nerija, Kongregacija kršćanskog nauka Cesara de Busa u Francuskoj itd. Sličnu je djelatnost 1560. u Rimu započeo milanski plemić Marco de Sadis Cusani, kada je s drugovima poučavao djecu i odrasle u temeljnim istinama vjere po crkvama, školama i ulicama. Papa Pio IV. odobrio je 1562. njihov rad i dodijelio im crkvu Sv. Apolinara, gdje je poukama znao prisustvovati i glasoviti kardinal i povjesničar Cesare Baroni. Iz Cusanijeve inicijative ubrzo nastaje redovnička zajednica Otaca kršćanskog nauka (ili doktrinarci) i skupina svjetovnjaka u Bratovštini kršćanskog nauka. Doktrinarcima je papa Klement VIII. postavio za pokrovitelja (protektora)

kardinala Aleksandra Medicija, kasnijeg papu Leona XI., a kardinalu Robertu Bellarminu je naredio da kao priručnik za njihov rad sastavi mali katekizam. Bratovštinu je potvrdio papa Pio V. 6. studenoga 1571. apostolskim pismom "Ex debito pastoralis officii", obdarivši je oprostima, preporučujući svim biskupima da ih ustanove s revnim osobama koje će, prema odredbama Tridentskog sabora, barem svake nedjelje i blagdana sakupljati djecu i neuke na kršćansku pouku, Papa Pavao V. podigao ju je bulom "Ex credito Nobis" od 6. studenoga 1607. na nadbratovštinu sa sjedištem u bazilici Sv. Petra u Rimu, kojoj se druge bratovštine imaju pridruživati. Zadaća im je da poučavaju djecu u kršćanskom nauku i potiču ih na često primanje sakramenata. Kongregacija oprosta preporučila je 1610. godine da se bratovštine uvode u svim župama, a papa Inocent XI. potiče 1686. bis-

kupe da ih prošire u svojim biskupijama. Sjedište nadbratovštine premješteno je kasnije u rimsku crkvu S. Maria del Pianto.

Bratovštine je mogao uspostavljati mjesni biskup i dovoljno je bilo da jedna takva udruga bude pridružena nadbratovštini u Rimu pa da tako postane središnja za sve ostale osnovane u biskupiji. Ubrzo su se raširile u Italiji, Francuskoj i Njemačkoj, a među ostalima osnivali su ih i vodili poznati sveti kao Franjo Saleški, Robert Bellarmino, Karlo Boromejski i drugi. Tako je primjerice nadbiskup Kölna i izborni knez Ferdinand II. Bavarski proširio Kanizijev katekizam i poticao vjersku pouku, a 1646. naredio je osnivanje bratovštine na svome području. Njegov nasljednik Maksimilijan Henrik (1652-1688) stavio je bratovštinu pod zaštitu sv. Franje Ksaverskog i povjerio je isusovcu Filipu Scouvilleu i drugim pučkim misionarima da je prošire u nadbiskupiji i biskupiji Lütich.¹

Kao što se iz ovoga kratkog prikaza vidi, Bratovština kršćanskog nauka nastala je s nakanom da se i svjetovnjaci uključe u katehizaciju i da postanu važni pomagači biskupima i župnicima u vjerskoj pouci i obnovi vjernika. Biskupi su u osnivanju bratovština imali glavnu riječ, a provodili su je s pomoću odluka biskupskih sinoda, te preko župnika i pučkih misionara. O raširenosti bratovštine u Hrvata dosta je već pisano, na što ćemo se ukratko osvrnuti u prvom dijelu ovog rada. Nakana nam je pak iznijeti nove podatke iz arhivske građe i suvremenih djela o osnivanju i djelatnosti bratovštine u sjevernoj Hrvatskoj i među Hrvatima u Gradišću i Bačkoj u drugoj polovici 18. stoljeća. Iz tadašnjih katekizama, u kojima su objavljena pravila i odredbe bratovštine, može se upoznati njihova organizacija i način djelovanja bratovština kakve su se tada osnivale prema zamisli i praksi austrijskog misionara Ignaza Parhamera.

BRATOVŠTINA KRŠĆANSKOG NAUKA U HRVATA

Prve su bratovštine osnovane u Hrvatskoj vjerojatno već koncem 16. stoljeća. U

sljedećem stoljeću već su prilično raširene u dalmatinskim biskupijama. Tako sinoda Šibenske biskupije donosi 1602. godine odluku da se bratovština osnuje u mjesnoj katedrali. Godine 1603. spominje se u Rabu i Krku, a 1625. u Zadru. Splitska sinoda 1688. konstatira da je biskup S. Cosmi organizirao bratovštinu u čitavoj biskupiji pod zaštitom sv. Karla Boromejskog, i da se ona ima razdijeliti na deset okruga.² Tijekom 18. stoljeća razne biskupske sinoda, u Zadru, Splitu, Dubrovniku i drugdje, preporučuju osnivanje bratovština kada govore o potrebi i važnosti vjerske pouke u katekizmu.

U Austrijskoj monarhiji najprije je bratovština uvedena i raširena u Zagrebačkoj biskupiji, zahvaljujući nastojanju biskupa Mirka Eszterhazyja. On je 24. veljače 1717. poslao okružnicu svome kleru u kojoj svim župnicima preporučuje osnivanje udruženja. Nekoliko dana kasnije, 28. veljače, biskup osniva bratovštinu kod oltara Presv. Trojstva u zagrebačkoj katedrali, koja je iduće godine pridružena rimskoj nadbratovštini. U riznici stolne crkve sačuvan je album katedralne bratovštine³, u kojemu su na 32 lista zabilježena imena upisanih do 1781. godine. Među njima je najviše mladeži i odraslih do 30 godina. Među ostalima, godine 1769. upisao se Maksimilijan Vrhovac, kasniji zagrebački biskup. Već 1718. bratovština je osnovana u crkvi Sv. Marka u Zagrebu i u velikom broju župa Zagrebačke biskupije. Bratovština osnovana 1720. u Petrinji u prvoj je godini postojanja imala čak 700 članova. U mnogim je župama uvedena između 1740. i 1750. na

1 Usp. F. BERINGER, *Die Ablässe, ihr Wesen und ihr Gebrauch*, II, Paderborn 1916, 210-215; F. E. HOŠKO, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, Zagreb 1985, 65-66; A. LÜTTER, *Dušobrižništvo djece i mladeži uže Hrvatske tokom druge polovine 18. stoljeća*, Zagreb 1968 (rkp), 38-40.

2 *Hrvatska enciklopedija*, III (Zagreb 1942), u članku Bratovštine, 249; A. LÜTTER, *Dušobrižništvo...*, 77.

3 *Album Confraternitatis doctrinae christianae in Cathedrali Ecclesiae Zagrabienensi ad aram SS. Trinitatis per Exc. et Rssm. Dom. Com. Em. Eszterhazy Epp. Zagreb. die 28. Febr. an. Dom. 1717 institutae*. U riznici katedrale, inv. br. 356.

poticaj biskupa Branjuga. Prema popisu koji je načinio A. Lutter iz izvješća kanonskih vizitacija za četiri arhiđakonata zapadnog dijela biskupije (katedralni, zagorski, čazmanski i komarnički) bratovština je bila uvedena u gotovo svim župama. U preko pola njih je djelovala vrlo dobro, dok je u ostalima s vremenom ugasla ili se s vremenom obnovila. U svim mjestima članovi su dolazili na nedjeljnu pouku u vjeronauku, često su primali sakramente i u nekima su mjesečno pribivali misi za pokojne članove.⁴

Sve su bratovštine imale posebnog zaštitnika, neke i dva, a najčešći je zaštitnik prema katedralnoj bilo Presveto Trojstvo, na čiji blagdan je bila glavna svetkovina udruge. Arhiđakoni su na vizitacijama poticali župnike na očuvanje i razvoj bratovštine, a ovi su svake godine morali podnijeti izvješće o njenom stanju. Bratovštine su imale svoj album u koji su se upisivali članovi i vizitacije arhiđakona ih često spominju. Nigdje se, međutim, ne spominju slike - upisnice koje su se dijelile za uspomenu novim članovima, ali je u župi Drnje pronađena jedna takva iz sredine 18. stoljeća. To je zapravo bakrena ploča s likom Bl. Djevice, ispod koje je crkva u Drnju i natpis. Izradio ju je poznati bakrorezac J. V. Kaupertz Jun. iz Graza.⁵ Bratovštinu kršćanskog nauka zabranio je s ostalim crkvenim udrugama car Josip II. dekretom od 27. studenoga 1783. Dok su u nekim župama prestale djelovati već 1780. i 1781. godine, negdje su postojale do 1787. godine.

Za širenje bratovštine zaslužni su i pučki misionari. Glasoviti misionar Juraj Mulih, koji je od 1727. do smrti 1754. godine djelovao u sjevernoj Hrvatskoj i Ugarskoj, često je držao i tzv. katehetske misije u kojima je uglavnom poučavao djecu i puk u temeljnim vjerskim istinama.⁶ U svojim misijama Mulih je zasigurno poticao napredak i obnovu bratovštine u pojedinim mjestima, ali se u izvorima ne spominje da ih je osnivao, jer bi za to, uostalom, trebao imati naređenje ili dozvolu mjesnog biskupa. Ipak je Mulih puno pridonio širenju bratovštine svojim djelima u kojima je i

posebno spominje. Na početku svog najvećeg djela, katekizma *Poszel apostolski* (Zagreb 1742), u prvom poglavlju "Razgovor pripravnici", Mulih donosi oprost za Bratovštinu kršćanskog nauka, s kratkim pregledom povijesti nastanka udruge i njezine svrhe.⁷ U istom poglavlju autor nabroja dužnosti vjeroučitelja, razlaže način ili metodu katehizacije i dužnosti onih koji djecu moraju slati na vjersku pouku, što je bilo itekako potrebno za napredak bratovština. Drugi svoj opširni katekizam *Škola Kristusseva* (Zagreb 1744), namijenjen mladeži, među ostalima posvećuje upravo toj bratovštini. Kada u Predgovoru nabroja kome će sve katekizam biti potreban, navodi: "Da ove svete Navuka keršćanskoga bratovčine brati i sestre dapače i drugi za duš zveličenje skerbliivi keršćeniki, mogu pri rukah imati ovu knjižicu, iz koje i čtati neznajući, mogu kaj dobra poslušati, a čtati znajući da mogu svoju decu, družinu i druge morebit od drugeh zapašćene sirote navučati."⁸ A na početku djela govori također, slično kao u *Poszlu*, o potrebi kršćanskog nauka, o oprostima bratovštine, o dužnosti vjeroučitelja i drugo. Nije Mulih zaboravio bratovštinu ni u svom kajkavskom molitveniku *Nebeszka hrana* (Zagreb 1748), koji je kasnije doživio više izdanja. U posveti (alduvanju) dobrotvoru, zagrebačkom biskupu Josipu Branjugu, nakon što je spomenuo svoje prijašnje katekizme,

- 4 Usp. A. LUTTER, *Dušobrižništvo djece i mladeži...*, Zagreb 1970 (daktilograf. izvod iz doktorske disertacije), 85-86. i dalje, 96-97, 104. Usp. još P. LEBER, *Bratovština kršćanskog nauka*, "Katolički list" 67 (1916) 213-215; J. BARLÉ, *Bratovština sv. Barbare u župi Brdovcu*, "Katolički list" 63(1912)174-176; M. MAJEVIĆ, *Bratovština kršćanskoga nauka*, "Katolički list" 60(1909), 462-464; I. ŠKREBLIN, *Pastorizacija u gradu Zagrebu kroz 18. i 19. stoljeće*, u: *Kulturno-povijesni zbornik Zagrebačke nadbiskupije*, I, Zagreb 1944, 757-758; F. HEFFLER, *Grada za povijest hrvatske kateheze*, II, Zagreb 1934, 41-43.
- 5 P. LEBER, *Bratovština kršćanskog nauka u Drnju*, "Kršćanska škola" 17 (1913) 27-28.
- 6 I. FUČEK, *Juraj Mulih*, Zagreb 1994, tablica misija na kraju djela.
- 7 J. MULIH, *Poszel apostolszki*, Zagreb 1742, I, 9-11.
- 8 ISTI, *Škola Kristusseva*, Zagreb 1944, /5/.

kaže: "Odkud i prekasnovita ova Keršćanskoga navuka bratovčina s velikum N/egove/ E/minencije, tj. biskupa, da li Branjuga?/ skerbjum sada iz Rima doblena i po vse ove slavne biskupie razglašena, ter vu vsake fare, ne samo potvrđena i serdčno preporučena, nego takaj s navadnum oblastjum zapovedana, bude imala pomoć."⁹ U molitveniku pak autor osim molitava i pjesama prilaže kratak katekizam (549-586), zanimljivu molitvu "vu kojoj se vsa otajstva iliti osebjuni vere katoličanske kotrigi i kreposti keršćanske lepo saderžavaju" (130-134), "popevku o otajstvima katoličke vjere" (134-140) i "valuvanje vere katoličanske" (140-141), tj. kratku zakletvu ili zavjet, sličnu onima koje nalazimo kasnije u bratovštinama Parhamerovog tipa. Sigurno su ta Mulihova djela uvelike pomogla da je tih godina u mnogim župama osnovana bratovština, kao što smo prije spomenuli.

Mulihovi nastavljači u pučkim misijama u Zagrebačkoj biskupiji obnavljaju i ponovno uvode bratovštinu po nalogu biskupa Franje Thaszija. Ovaj se biskup zalagao za redovitu vjersku pouku, dao je tiskati katekizam Antuna Kanižlića *Obilato mliko duhovno* (Zagreb 1754), a u uputama priloženim uz izdanje sinodalnih zaključaka dao je stroge naredbe o katekiziranju djece i odraslih.¹⁰

Po biskupovoj želji misionari Matija Jušić i Franjo Seklić držali su od zime do kasnoga ljeta 1757. misije po Hrvatskom zagorju uz štajersku granicu. Odabirali su one župe u kojima nisu nikad ili su vrlo davno održane pučke misije. U svim se mjestima puno ljudi upisalo u bratovštinu, s odlukom da će se pridržavati njenih pravila, a uvedeno je i češće primanje sakramenata. Posebno je veliki uspjeh postigla misija u jedinom imenovanom mjestu Kamenici.¹¹ Sljedeće su godine isti isusovački patri obišli najveći dio varaždinskog arhiđakonata, gdje su se također u svakom mjestu mnogi upisivali u bratovštinu. Misije su ovaj put održane u vrijeme ljute zime, raznih bolesti i gladi u tom kraju. Na misije u Varaždinskim toplicama nagnulo je puno svijeta iz čitave okolice pa mu je arhiđakon

ustupio kupališne zgrade i mnogima davao hranu.¹²

Godine 1759. Jušić i Pavao Katarinčić drže misije u Banskoj krajini, a zbog neukosti tamošnjeg puka oni su u Glini, Gori i okolnim mjestima prije misija tjedan dana poučavali narod u kršćanskom nauku. U misijama u dubičkom arhiđakonatu iste godine upisalo se u bratovštinu više od 7.000 osoba.¹³ I idućih godina misionari u svojim pohodima poučavaju katekizam, no kroničari ne spominju izričito koliko su uspijevali obnoviti bratovštinu. Zadnji put je spominju 1771. godine kada su Stjepan Sinko i Ivan Krst. Mulih djelovali po mjestima uz Savu i u Turopolju. U tom je kraju bratovština skoro zaboravljena tijekom godina. Misionari su narodu zorno prikazivali veliku korist takvog udruženja pa se još za vrijeme misija u pojedinim župama upisalo više članova nego za svih prošlih godina zajedno. Zagrebački kaptol, koji vodi brigu o održanju bratovštine u biskupiji, uvelike se obradovao uspjehu misija, završava kroničar.¹⁴ Tih su godina zagrebački misionari više puta dali tiskati litanije lauretanske ilustrirane slikama pojedinih zaziva koje su dijelili u misijama. Puk je te litanije pjevao u procesiji za vrijeme misija i kasnije na svojim svečanostima, posebno na blagdanim bratovštine. Listići su bili tiskani po bakrorezu učinjenom od vješta majstora u Grazu, a autor je tih slikovnih litanija bio austrijski isusovac Ignaz Querk (1660-1743), poznati katehetski misionar, koji ih je uvodio za bratovštinske procesije i svečanosti.¹⁵

9 ISTI, *Nebeszka hrana*, Zagreb 1748, 13/.

10 F. THAUSZY, *Constitutiones synodales Dioecesis Zagrabienensis...*, Zagrabiae 1766, 49-61.

11 *Litterae annuae Provinciae Austriae (LAPA) 1757*, Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI) - Austr. 214, ff. 22v-23v.

12 *LAPA 1758*, ARSI - Austr. 215, ff. 26-27.

13 *LAPA 1759*, ARSI - Austr. 216, ff. 32rv.

14 *LAPA 1771*, Nationalbibliothek, Wien (NBW), Cod. 12164, ff. 18v-19r.

15 *LAPA 1763*, ARSI - Austr. 218, f. 26v.

KATEHETSKI POKRET U AUSTRIJI IGNACIJA PARHAMERA

Nove bratovštine nastale u Hrvata sredinom 18. stoljeća pod utjecajem su takvih udruga raširenih u Austriji. Prva bratovština u Beču osnovana je 1732. godine, a zatim se širila po Austriji i drugim zemljama Monarhije. Upravo su ta bratovština i poteškoće na koje je nailazio njezin napredak zbog vjerskog neznanja puka s jedne strane, a s druge kanonizacija 1737. godine poznatoga francuskog katehete i pučkog misionara iz Družbe Isusove Ivana Franje Regisa (1597-1640) potakle austrijske isusovce da iste godine pokrenu tzv. katehetske misije po Regisovom uzoru i pod njegovom zaštitom. Misijama se 1747. priključuje Ignaz Parhamer (1715-1786), glavni organizator misija, novog tipa Bratovštine kršćanskog nauka pod zaštitom sv. Franje Regisa, i pisac brojnih katekizama. Bratovštinu je osnovao 8. studenoga 1750. u crkvi isusovačke kuće profesora u Beču i iste je godine objavio prvi katekizam, zapravo preradbu Kanizijevog katekizma, u kratkim pitanjima i odgovorima, koji je prilagođen školskoj pouci djece od najmlađe do srednje dobi. Katekizam ima pet poglavlja temeljnih vjerskih istina (vjera, ufanje, ljubav, sakramenti i kršćanske kreposti), razdijeljenih u tri "škole" - za najmlađu, srednju i stariju djecu. Godine 1754. Parhamer je u misijama po austrijskim krajevima počeo organizirati vlastiti tip bratovština u vojničkom duhu. One su podijeljene u odrede i čete sa zapovjedništvom i ispitivačima što su ih izabrali sami članovi te zastavama. Bratovštinski život obiluje tipičnim vojničkim ceremonijalom, svečanim ophodima s pjesmom u procesijama, u posebnim odijelima, predajom zastave, zakletvom (vjere) i javnim ispitima iz kršćanskog nauka. Marija Terezija, koja se još 1750. godine upisala u bratovštinu zajedno s carem Franjom nadvojvodom i drugim plemstvom, osnovala je 1755. zakladu od 5.500 forinti za izdržavanje katehetskih misionara u Monarhiji. Poglavar im je Parhamer sve do ukinuća Reda 1773. godine i za to vrijeme stalno djeluje više od 15 takvih misionara. Unatoč prvotnom protiv-

ljenju u nekim krajevima zbog vojničkog karaktera, Parhamerove su se bratovštine i misije veoma raširile i postizale goleme uspjehe u suzbijanju vjerskog neznanja i popravljajući moralnog života.¹⁶

U GRADIŠČANSKIH HRVATA

Jedan hrvatski isusovac, kojemu kroničar ne spominje ime, održao je 1757. u đurskoj biskupiji 27 misija u mjestima gradišćanskih Hrvata i u njima je govorio 340 puta. I u Štajerskoj je imao 17 misija s 260 propovijedi i kateheza. Na misijama su mu uvelike pomagale grofice Eszterhazy, Szechany i Messko, koje su svojom pobožnošću davale dobar primjer narodu. Župnici su odlučili revnije poučavati u katekizmu i narod se vjerski preporodio.¹⁷ Isti je misionar sljedeće godine obišao 18 mjesta đurske biskupije, u svakome je djelovao oko 8 dana i dnevno govorio po više puta, tako da je broj svih pouka iznosio 270. Ovaj put kroničar bilježi imena tih hrvatskih sela: Tišina, Pandorf, Novo Selo (Neudorf), Raušar (Gottendorf), Bijelo Selo (Pama), Jarovce (Hrvatski Jandrof), Sandrof, Donja Pulja (Unterpullendorf), Hrvatska Kemlja, Cumorava (Au), Čemba (Schandorf), Mala Narda, Vincent (Incedt), Sabara, Pinkovac (Miska) i Puszta - Szentmihaly. Za vrijeme misija upisalo se u Bratovštinu kršćanskog nauka 10.600 osoba i blagoslovljena je 31 bratovštinska zastava. Misionar je također obišao bratovštine koje je prošle godine osnovao u kišmartonskom i ločmandskom kotaru i blagoslovio 19 novih zastava. Kasnije se, veli kroničar, misionar raspitivao o napretku osnovanih bratovština i bio je vrlo zadovoljan rezultatima.¹⁸ Neimenovani misionar nije bio Jušić niti drugi misionari koje kroničar izričito spominje tih godina u drugim krajevima. Pretpostavljam da bi to mogao biti Matija Krznerić (1711-1772), gradišćanski Hrvat iz Rasporka (Drassburg), koji tada djeluje kao kateheta i pro-

16 B. DUHR, *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*, IV/2, Freiburg im Br. 1928, 238-245, 304.

17 LAPA 1757, ARSI - Austr. 214, f. 25v.

18 LAPA 1758, ARSI - Austr. 215, ff. 38rv.

povjednik u varaždinskom kolegiju.¹⁹ On je ranijih godina djelovao kao misionar i kateheta u Sopronu i Kisseku (Kozseg), poznao je gradišćansko narječje i njemački pa je vjerojatno on priredio katekizam koji nam više govori o bratovštinama među gradišćanskim Hrvatima.

Naslov je djelu: *Obchinszke miszie. Pitanya knisicze na tri skole po redu razdilyene, kimszu prilosene jacske y hasznovita naredba od kerschanskoga nauka bratinsztva*. Soproni, Pri Joseffu Siessu, 1759. (16 + 200 str.).²⁰ I po naslovu se vidi da je to prijevod jednoga drugog Parhamerovog katekizma: *Allgemeines Missionsfragenbüchlein. In drey Schulen ordentlich eingeteilt mit beigesetzten Gesängen nebst nutzbaren Bericht von der Christenlehr - Bruderschaft von P. Ignaz Parhamer S.I.* (Salzburg 1757).²¹ Na početku je djela odredba biskupa iz Györa grofa Franza Zichyja (Decretum episcopale) svom kleru na hrvatskom jeziku, datirana 20. ožujka 1757. U njoj biskup hvali isusovačke misionare i naređuje da jedan od njih osniva bratovštine u njegovoj biskupiji, a da ih župnici nastave, po kojima se nada poboljšanje u vjerskoj izobrazbi. Nadalje nalaže da farniki poučavaju u vjeronauku djecu i starije popodne svake nedjelje.²² Očito je da je snagom te biskupove odredbe misionar dvije godine prije započeo u tom kraju svoje misije.

Slijedi priređivačev predgovor "na se brate i sestre keršćanskoga nauka i od velike hasni ovih knižic". Najprije se ukratko opisuje povijest nastanka bratovštine, zatim kako je prvi put osnovana 1732. godine u Beču, te ponovno 1750. godine u isusovačkoj crkvi u Beču pod zaštitom sv. Franje Regisa, koja je sljedeće godine sjedinjena s pobožnošću Bl. Djevice. Tako se u prve tri godine upisalo u nju preko 30.000 članova. Ta se bratovština 1754. godine razglasila po selima (vidjeli smo po Parhameru) te je podijeljena po odredima (šeregi) prema dobi od kojih svaki ima svoje "spitavce i spitavice". Donijela je veliku korist, "ar je veselje pogledati i poslušati kada se zastave pokažu i keršćanski nauk povida". Autor spominje da su i tamo po selima bratovštine

organizirane na isti način. Zato je potrebna ova knjiga iz koje budu "stariji, školniki i drugi spitavci i spitavice pri rukah jimali i s njih van dicu pitali". Zatim navodi da su prije nekoliko godina izdavani razni katekizmi i u svakoj se župi na drugi način poučavalo. U ovoj je knjižici popravljen katekizam i dodana su pravila bratovštine, a učeći po njoj postići će se jednakost u svim župama. Ona je izabrana zato jer je godine 1750. bečki kardinal Zigmund Kolonić naredio da se taj (tj. Parhamerov) katekizam koristi u čitavoj nadbiskupiji, što su prihvatili i susjedni biskupi.

Pisac predgovora obrazlaže potom zašto je katekizam podijeljen u tri škole. Tako će olakšati posao ispitivačima i djeca će radije učiti znajući da mogu napredovati u višu "školu", i to će "saki skusit da će se lahko sega nauka va kratkom vrimeni naučiti ar se lipo i lahko po hervacki razlaže". Poučava još starije i školnike kako će poučavati i ispitivati djecu, a njih opominje da ne smiju zaboraviti ovu knjižicu ni kasnije kada odrastu. Po zadnjoj lijepoj opomeni vidi se da je pisac isusovac: "Neka misli da su apostoli va Kristuševu školu hodili i od nje ga su se nauka učili i sveti Ignac Otac, početnik reda Tovaruštva Jezusa, je bil trideset let star ter je med dicum školi sidil i s njim se je učil keršćanskoga nauka. Ar ništar ne znati i ništar se učiti je jednomu keršćeniku sramota i škoda. Ništar znati, ali ovu neznanost s trudom zaterti je velika hasan i poštenje."²³

Knjiga zatim u normalnoj paginaciji sadrži: katekizam (1-138); jačke (pjesme), kojih ima 19 i uglavnom se spominje na koje note se mogu pjevati (138-176); na kraju su pravila bratovštine (177-200), o kojima ćemo kasnije govoriti.

19 Za biografske podatke usp. L. LUKACS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae S.I. (1551-1773)*, II, Romae 1988, 714-715.

20 Ima ga NSBZ, Sign. R II D-16-30.

21 Usp. B. DUHR, *Geschichte*, IV/2, 240.

22 *Obchinszke miszie*, Sopron 1759, /1-8/.

23 *Isto*, /9-14/

U BAČKIH HRVATA

Kaločki nadbiskup, grof Joseph Bátyany pozvao je 1761. godine požeškog isusovca Petra Lipovčića da među Hrvatima u njegovoj nadbiskupiji drži katehetske misije po Parhamerovoj metodi. Lipovčić je prijašnjih godina bio misionar u Dalmaciji, a te i iduće godine u požeškom kraju. Pozvani su bili također po jedan njemački i mađarski misionar pa su s njemačkim patrom druga dvojica najprije radila zajedno da bolje upoznaju metodu, a zatim su se razdvojili. Misije su održane u mjestima Baja, Dušnok, Szent Maria, Gara, Hercegszanto (Santovo), Beregg i Rullod. Svugdje su uvodili bratovštinu, narod je misionare pozivao sa svih strana, no kako im nisu mogli udovoljiti, nagnuli su u velikom broju u mjesta misija. U Baji je došlo oko 11.000 ljudi. Lipovčić je poučavao i pravoslavne popove koji su najprije o njemu širili razne priče, a na kraju su sami naučili katekizam i prenosili ga potom svome narodu. Mnogi su počeli češće primati sakramente i većina je bolje upoznala svoju vjeru. Nadbiskup je dao tiskati i razdijeliti preko 2.000 katekizama s uputom za nepismene i crkvenim pjesmama. Otvorio je nekoliko škola u kojima je mladež mogla steći prvu naobrazbu. Uspjeh je ubrzo postao očit, jer su djeca svoje ukućane učila čitati i pjevala im pobožne pjesme.²⁴

Hrvatski katekizam koji spominje kroničar objavljen je iste godine u Zagrebu pod naslovom: *Nauk karstjanski sverhu pet poglavjah Petra Canisia Družbe Isusove na pitanja i odgovore za tri skule razdiljen, s običajnama molitvami, s različitih pismah s naredbami Bratinstva od nauka kerstjanskoga i proštenjih ... U vrime pako svetih misionah po jednomu iz Družbe Isusove misionaru podiljen godine 1761. pritiskan u Zagrebu od Gajetana Harl.*²⁵

U prvih 24 nepaginiranih stranica su: Predgovor, koji je potpisao nadbiskup Bátyany 16. travnja 1761. (2-11), i kratka pravila bratovštine. U predgovoru nadbiskup preporučuje da župnici redovito poučavaju kršćanski nauk, da se u svim župama uvede bratovština prema običajima i na-

redbama razloženim u ovoj knjizi. Zatim nastavlja: "Tri vrućeželjna misnika Družbe Isusove misionara vami onomadne poslasmo, koji budući da su s neumornim nastojanjem svojim rečeno Bratinstvo u drugih biskupiah srićno podignuli, uzdamo se brez svake sumnje da će oni i u deržavi našega arcibiskupata ovi posao srićno kako želimo opraviti...." Naređuje nadalje nadbiskup da djeca u školama uče vjeronauk po ovoj knjizi.

"Obćinske naredbe i dužnosti bratinstva" navode da svaki član mora dobro znati molitve i otajstva vjere te nastojati da ih "dica i drugi neumitni" što bolje nauče. Moraju se čuvati grijeha, ispovijedati se, često izgovarati tri božanske kreposti i štovati zaštitnike Bl. Djevicu i sv. Franju Regisa. U osobitim naredbama govori se o aktivnostima bratovštine: mjesečnoj skupštini, procesiji i smotri sa zastavama bratinskih četa na čelu s oficirima i ispitivačima, nedjeljnom vjeronauku i ispitima, o skupljanju milostinje za nagrade najboljim đacima, o misama za umrle članove itd. Posebne su naredbe o tome kako se proslavlja bratinski blagdan, na koji način se prikuplja milostinja, kako i kojim redom se ima odvijati procesija. Donose se formula zakletve (ispovidanje vire), koju članovi izgovaraju kod upisa i svake godine na početku vjeronauka, te još neke molitve. Na kraju su zanimljive i sažete opomene za održavanje kateheze:

"1. Dužni su oci i matere, starešine i meštri dicu na Nauk Karstjanski slati i nati-ravati.

2. Valja dicu u carkvi razrediti, svakomu svoje misto odrediti i muško od ženskoga rastaviti.

3. Valja paziti da dica na Nauku Karstjanskom ne viču, ne smiju se, ne tiskaju.

4. Valja da kako se skupe dica na Nauk Karstjanski odmah govore molitve naređene i pivaju pismu, u kojoj se uzderžaju poglavja vire katolićanske ili koju drugu uzdol postavljenu.

24 LAPA 1761, NBW - Cod. 12155, ff. 18r-19r.

25 Ima ga NSBZ, Sign. R II E-16-36.

5. Valja da dicu dvoje i dvoje po redu ponizno prigovarajući se, na glas pokažu što su od Nauka Karstjanskog naučila.

6. Valja da posli Nauka Karstjanskog dica stavljena u red ispitavaju se što su se naučila i po zasluženju neka se dade svakomu štogod i zatim kleknuvši sva neka reku Oče naš i Zdravu Mariju za uzdržavanje vire katoličanske.²⁶

Po napomeni na početku naredbi vidi se da ih je autor uzeo iz pravila bečke bratovštine: "Ove kratke naredbe u Bratinskoj knjigi koja se u kući od profesah Družbe Isusove u Beču nahodi, jesu obilato istomačene."²⁷

Taj vjerojatno prvi školski udžbenik u bačkih Hrvata sadrži katekizam (1-151), molitve (151-194) i "pisme bogoljubne koje se u vrime svetoga poslanja pivaju" (195-238).²⁸ Tekst katekizma je isti kao u katekizmu poznatoga požeškog pisca i pjesnika Antuna Kanižlića *Mala i svakomu potrebna bogoslovica, to jest Nauk kerstianski u tri skule razdilyen...* (izd. 1764, str. 9-171), kojega je prvo izdanje izašlo 1760., a drugo 1761. Do 1773. godine tiskano je ukupno pet izdanja, i bio je najrašireniji slavonski katekizam u tom stoljeću. Kanižličeva je "Bogoslovica" slobodan prijevod prvoga Parhamerovog katekizma: *Der Katechismus mit den drei Schulen und gewöhnlichen Gesängen* (Tyrnau 1750).²⁹ Jedina je razlika što su u "Nauku" malo skraćene upute na početku pojedinih poglavlja. Nadalje, s obzirom na "Bogoslovicu", molitve su u "Nauku" također skraćene, pjesama ima manje i nešto su drukčije, ali većinom su, osobito marijanske pjesme Kanižličeve, npr. "Pismu novu svi pivajmo" i dr. Stoga treba zaključiti da je dosad neistraženi katekizam za bačke Hrvate također Kanižličevo djelo. Iz naslova "Nauka" vidi se da ga je Lipovčić dijelio spomenutim misijama po Kaločkoj nadbiskupiji, pa je možda i sâm pomogao kolegii Kanižliču da ga priredi.³⁰

U POŽEŠKOJ KOTLINI

Misionarski i prosvjetiteljski rad isusovaca iz požeškog kolegija po tamošnjem kraju u 18. stoljeću dosad je dovoljno istražen i

poznat.³¹ Već od 1727. godine misionar Juraj Mulih drži katehetske misije u požeškom kraju, a u samoj Požegi Antun Kanižlić i drugi desetljećima uspješno poučavaju djecu i odrasle u kršćanskom nauku, izdaju početnice za nepismene (abecedice), katekizme i druge pobožne knjizice. Josip Milunović (+1759) pak 1752. započinje katehetske misije pod zaštitom sv. Franje Regisa u Požeškoj kotlini, u kojima je s drugim patrima sustavno opismenjavo tamošnji puk. U to vrijeme su isusovci otvorili i izdržavali osnovne škole u Požegi, Kutjevu i Sesvetama, a srijemski biskup Ivan Paxy u svom sjedištu Kaptolu kraj Požege, što nije bilo malo budući da je u čitavoj Zagrebačkoj biskupiji tada bilo svega desetak pučkih škola.

U tom misionarskom radu nailazimo i na Bratovštine kršćanskog nauka. Izvori ih nazivaju "Društva", osnovao ih je od 1760. godine Milunovićev nasljednik u misijama Juraj Barjaktari. Osnovane su u mnogim selima, a posebno su dobro napredovale u školama u Kutjevu i Sesvetama. Iz ono malo poznatih podataka o njihovoj djelatnosti očito je da se radi o bratovštini Parhamerovog tipa, osnovanoj 1750. godine u Beču. Zaštitnici su im bili Bl. Djevica i sv. Franjo Regis, čije su blagdane svečano proslavljale pjevanom misom, procesijom i pri-

26 *Nauk karstjanski...*, Zagreb 1761, 23-24.

27 Ta su pravila objavljena na njemačkom u Beču, vjerojatno kasnije, bez godine izdanja: *Allgemeine und besondere Satzungen der Christl. Lehr-Bruderschaft unter dem Titel des heil. Joh. Francisci Regis S.J. ...* Usp. B. DUHR, *Geschichte*, IV/2, 238.

28 Primjerku u NSBZ nedostaje zadnjih nekoliko stranica, koje su otrgnute na početku pjesme *Te Deum*.

29 Usp. M. VANINO, *Isusovci i hrvatski narod*, II, Zagreb 1987, 659-663.

30 Spominje se u članku o bratovštinama u Hrvatskoj enciklopediji, ali se krivo kaže da je 1767. kaločka biskupija izdala poseban molitvenik za bratovštinu, dok se malo kasnije navodi kao Nauk krstjanski s naredbama bratovštine iz 1767. HE, III, 249-250. Ukratko se na katekizam upozorava u M. KORADE, *Gradišćanski Hrvati i Družba Isusova od 16. do 18. stoljeća*, u: *Isusovci u Hrvata. Zbornik radova*, Zagreb 1992, 261.

31 O tome su u nas opširno pisali F. Fancev, T. Matić i M. Vanino. Usp. M. VANINO, *Isusovci*, II, 630-668.

manjem sakramenata. Barjaktari je svakoj bratovštini poklanjao zastave i uveo je velike ispite iz vjeronauka, koji se spominju 1761. godine u Kutjevu (dva) i Sesvetama, 1763. u Požegi. Uveo je i nedjeljne ispite u kojima bi u crkvi prije propovijedi po dva ili četiri para djece naizmjenice ispitivali jedni druge iz kršćanskog nauka. Najboljima su se uvijek dijelile nagrade. Na poziv biskupa Paxyja isti je misionar organizirao bratovštine i u njegovim župama, a u Kapitolu je 1766. prvi put priredio veliki ispit iz katekizma.³² O kutjevačkoj bratovštini doznajemo još da je 1761. u svečanoj procesiji sa zastavama i znakovima dočekala vizitatora iz Zagreba i pred njim je priređen ispit iz vjeronauka koji je trajao tri sata. Rektor požeškog kolegija je često prisustvovao ispitu i dijelio nagrade. Misionar je nabavio djeci nova odijela u kojima su išla u školu i sudjelovala u svečanostima bratovštine.³³ Bratovštine u požeškom kraju nisu vjerojatno mogle održavati sav sjaj i organizaciju onih u Austriji, ali su sigurno bile osnovane prema Parhamerovom modelu.

ORGANIZACIJA BRATOVŠTINE

Budući da su opširna pravila bratovštine, objavljena u "Občinskim misijama" (177-200), jedina dosad poznata u hrvatskom jeziku, pogledajmo поближе ustrojstvo udruge koja je u drugoj polovici 18. stoljeća bila raširena u Slavoniji i među Hrvatima u Ugarskoj i Austriji. Prezes ili upravitelj bratovštine je župnik ili koji drugi svećenik (duhovni otac), a najbliži suradnici su mu šest oficira: rektor, vicerektor, sekretar, vicesekretar i dva asistenta. Svake kvatre sastaju se u skupštini s upraviteljem i raspravljaju o stanju udruženja. Bratovština je podijeljena u čete (šerege) prema dobi: dječaci, mladići, muževi, djevojčice, djevojke i žene. Svaka četa ima svog nadležnog (*prepostavni*) kojemu pomažu ispitivači (*spitavci i spitavice*) te pozivači i pozivačice. Dužnost je *prepostavnog* bila da postavlja pomoćnike, prenosi četama upute prezesa, brine se za red i slogu i nadzire rad ispitivača i pozivača.

Zanimljiv je početak pravila za ispitivače: "Na vo sveto poslovanje su se ponudili i dali zapisat veliki gospodini i gospe va Rimi i va drugi varoši ki su Kerščanski Nauk učili i od toga pitali. Zato će lipo biti, ako se kod Hervatov jedni gospodini hervacki i gospe hervacke ali drugi muž i žene, junaki i divojke odredu ki budu dicu učili i pitali ali tako da muške glave budu muške glave jimali a ženske glave svoje, junaki junake i ditiče, divojke i druge divojke i divičice. I more jedan ali i dva va jednom šeregu bit. Ovi pak jimaju ove naredbe ali ne pod grihom."³⁴ Njihova je dakle dužnost bila da prvo sami dobro poznaju kršćanski nauk, da pružaju dobar primjer četama, poučavaju i ispituju djecu, paze na red za vrijeme vjeronauka i ispita. Pozivači sakupljaju čete, predvode ih u procesiji do crkve, u crkvi stoje ispred svojih četa sa znakovima i paze na disciplinu. Posebna su pravila u deset točaka za djecu u četama u kojima se preporučuje šutnja i pozornost za vrijeme vjeronauka, marljivost u učenju, molitve koje trebaju znati i moliti, čuvanje od zla društva itd. Posebna pravila propisuju slavljenje blagdana, skupljanje milostinje, oprostaj od pokojnih članova, koje prate sa zastavama do groba. Svako selo neka ima šest zastava za svaku četvu ili jedinicu, a zastave u svakom mjestu moraju biti druge boje. Kada nisu u upotrebi, stoje obješene u crkvi. Pravila završavaju ovim riječima: "Sve to neka bude na hvalu Božju i na dušno zveličenje svim ljubljenim Horvatom va Jurskoj biskupiji."

ZAKLJUČAK

Bratovština nakon ukinuća u vrijeme cara Josipa II. pa sve do početka 20. stoljeća nije bilo u Hrvatskoj. Papa Pio X. je okružnicom "Acerbo nimis" 1905. godine naredio da se uvedu u svim župama. Tada su ponovno osnovane u nekim biskupijama, npr. 1908. u šibenskoj, a svećenstvo sisačkog kotara tražilo je sljedeće godine da se uvede u nji-

32 *Isto*, 665-667.

33 *LAPA* 1761, NBW - Cod. 12155, ff. 18r-19r.

34 *Obchinszke miszie*, 185.

hovim župama. Zagrebački Duhovni stol im je odgovorio da nema potrebe za osnivanjem bratovštine ako župnici marljivo poučavaju djecu i odrasle. Razni su se svećenici zauzimali za obnovu bratovštine i episkopat je o tome donosio odredbe koje se iz različitih razloga nisu provodile. Tek su od 1932. godine ponovno osnivane, međutim ni tada nisu mogle dugo potrajati.³⁵

Bratovštine kršćanskog nauka u 18. stoljeću imale su višestruko značenje u vjerskom i prosvjetnom razvoju naših ljudi. Prvo, u krajevima gdje su bile raširene utjecale su na vjersku izobrazbu djece i odraslih i uopće na popravak vjerskog i moralnog života. Zatim, uz njih je povezano osnivanje

i razvoj osnovnih škola u kojima su imale važnu odgojnu, društvenu i prosvjetnu ulogu. Konačno, bratovštine iz toga vremena zanimljiv su i rijedak primjer svjetovnih udruženja, kakve u nas susrećemo ponovno tek u našem stoljeću kroz Katolički pokret i njegove organizacije. U njima svjetovnjaci sudjeluju kao organizatori, voditelji i učitelji u vjerskim i društvenim događanjima bratovštine. Po tome nam i danas mogu biti primjer i poticaj.

---

35 F. HEFFLER, Građa za povijest hrvatske kateheze, II, 42-45.